Huygens Institute - Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW)

Citation:

J.J.G. Prick, Levensbericht F.J.J. Buytendijk, in:
Jaarboek, 1974, Amsterdam, pp. 207-229

This PDF was made on 24 September 2010, from the 'Digital Library' of the Dutch History of Science Web Center (www.dwc.knaw.nl) > 'Digital Library > Proceedings of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW), http://www.digitallibrary.nl'

Herdenking van

F. J. J. Buytendijk

(29 april 1887–21 oktober 1974)

door J. J. G. Prick

1

Op 29 april 1887 werd te Breda Frederik Jacobus Johannes Buytendijk geboren, door zijn vrienden Frits Buytendijk genoemd, als zoon van een beroepsofficier, die als leraar in de wiskunde verbonden was aan de Koninklijke Militaire Academie aldaar.

Zijn levensbeschrijving moet uiteraard, evenals iedere andere biografie, voldoen aan de wetten, die voor zulk een literair-historisch genre gelden. Toch zal het door mij uitgesproken herdenkingswoord tekenen van vrijzinnigheid vertonen, hetwelk – zakelijk bezien – zijn verklaring vindt in het feit, dat mij onvoldoende literaire kennis ter beschikking staat.

Daarbij komt, dat het geen gewone zaak is binnen onze Akademie, dat een lid van de Sectie geneeskunde van de Afdeling Natuurkunde het levensbericht mag uitspreken van een van zijn collegae uit de Afdeling Letterkunde. Toch is hiervoor een logische verklaring aan te voeren. De man, over wiens leven ik heden spreek, is immers zelf arts geweest. Nog begrijpelijker wordt het, indien U weet, dat mij het voorrecht ten deel is gevallen gedurende 40 jaren onder hem en later met hem te mogen samenwerken, te beginnen in de tijd, dat ik zelf nog in opleiding was in de kliniek van inwendige geneeskunde, neurologie en psychiatrie van de Gemeente Universiteit te Amsterdam, tot de week, die voorafging aan het moment, dat hij in de neurologische kliniek van de Nijmeegse Universiteit overleed.

Bij onze eerste ontmoeting was Buytendijk reeds 20 jaren als universitair docent werkzaam; eerst als lector in de algemene biologie aan de faculteit der geneeskunde van de Vrije Universiteit te Amsterdam; vervolgens als gewoon hoogleraar in de algemene fysiologie aan dezelfde universiteit, terwijl hij al 9 jaar in de faculteit der geneeskunde aan de Rijksuniversiteit te Groningen de zetel bezette van gewoon hoogleraar in de fysiologie en histologie; vanaf 1929 alleen in de fysiologie. In scherp contrast daarmee staat het gegeven, dat de spreker van heden op het moment van onze eerste contactname nog een jong assistent was, die zijn eerste wankele schreden zette op het „glibberige" pad van de klinische geneeskunde; dat hij slechts bij machte was een schuchtere, sympathische ontmoeting met de wereld-der-zieken aan te gaan; dat hij, op grond van ervaren ondeskundigheid, verlegen was met zichzelf.

Wat betekent het voor een jeugdig, nauwelijks gevormd arts, wanneer hij opgeroepen, gestimuleerd en geïnspireerd wordt door een befaamd hoogleraar in de fysiologie van de mens?

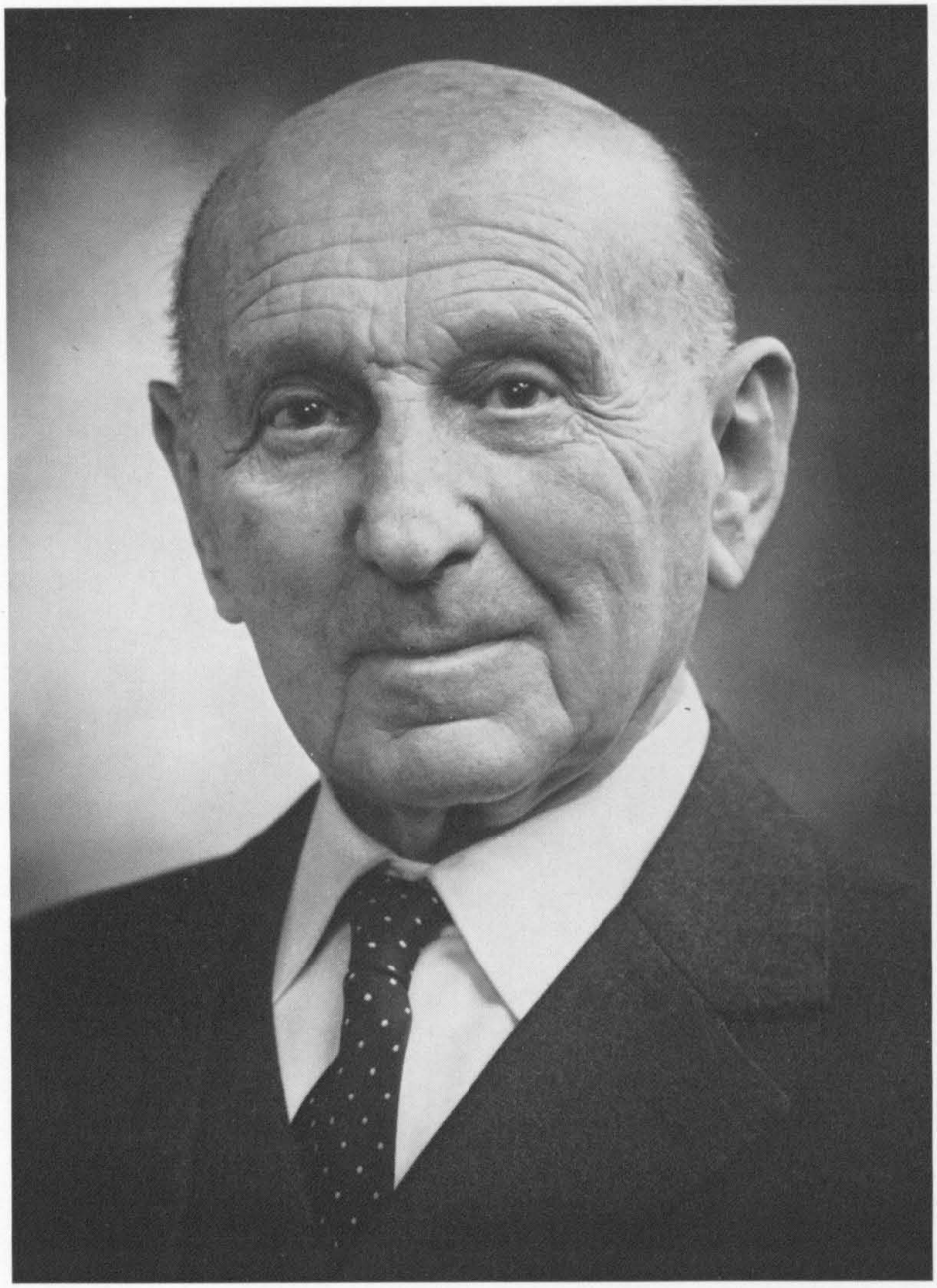

F. J. J. BUYTENDIJK
(29 april 1887–21 oktober 1974)

Hij is het geweest die mij begeleidde en mij geholpen heeft mijn vitale eenzelvigheid te boven te komen, door mij te bevestigen in waarde. Daarom hoop ik, dat U van mij zult aanvaarden, dat ik op dit moment in een toestand van bewogenheid des gemoeds een man herdenk, die ik als mijn tweede vader en mijn grootste leermeester beschouw. Maar hierdoor kunt U begrijpen, dat ik mij tegenover bepaalde gedachten en gevoelens, die ik in deze bijeenkomst door middel van mijn woorden uit en die oprijzen uit mijn verstand en hart, geplaatst voel als een machteloze getuige. Hiermee bedoel ik te zeggen, dat ik thans datgene laat geschieden, waarvan ik weet dat het behoort te geschieden en mag geschieden, terwijl ik tezelfdertijd bemerk, dat het gewoonweg moet geschieden. Want terwijl er bij mij sprake is van een redelijk, weloverwogen voornemen, kan ik niet aan de subjectieve ervaring onttrekken, dat ik toch bij het schrijven van dit levensbericht vooral de „stem" van mijn hart heb beluisterd, het kenorgaan van het ware en je ware. Je ware, als de voor mij waardevolle, voor-onderstelt een stabiel verinnerlijkte genegenheid, die zich tussen Buytendijk en mij heeft gevormd en telkens is hervormd, in ontmoeting en omgang.

2

Teneinde Buytendijks uitzonderlijk bestaan en levensloop beter te kunnen verstaan, is het vereist, de ontwikkeling daarvan te vatten binnen het raam van zijn historiciteit, welke zich in de verschillende fasen van zijn leven heeft geconstitueerd uit individuele ervaringen, lotsbeschikkingen, ontmoeting en omgang met bijzondere personen en ongewone gebeurtenissen. Dat daarbij zijn persoonlijke wilsbesluiten en het psycho-sociaal en cultuurpatroon, waarmee de jonge Frits geconfronteerd werd, medebepalend zijn geweest voor al hetgene, dat uit zijn dialoog met de natuur – als een grote vis motrix van Buytendijks bestaan – en met de cultuur in verschijning getreden is, behoeft geen nadere toelichting.

Ik stel er prijs op, U in kennis te stellen van het methodisch standpunt, vanwaaruit ik deze biografie heb geschreven. Als arts, die zich als een realist beschouwt, ben ik uitgegaan van het meest werkelijke overzichtsbeeld, dat een mens – in ons geval Buytendijk – tijdens zijn leven ten toon spreidt, met name het bestaan, ook aangeduid als existentie of verhoudingsleven. Een verantwoord empirisch, fenomenologisch en wijsgerig mensbeeld gaat uit van de opvatting, dat de concrete mens geen op zich staand, zelfstandig wezen is. De niet verder herleidbare menselijke werkelijkheid is iemands bezield-lichamelijk bestaan-in-de-wereld.

Geen wereld is denkbaar zonder mens, geen mens zonder milieu. Alle detailverschijnselen, welke iemand in de verschillende ontwikkelingsfasen van zijn leven ten toon spreidt, staan niet op zichzelf, maar worden eerst verstaanbaar in het licht van heel de mens, binnen wiens totaliteit zijn wereld als geïntegreerd aspect is opgenomen. Nagenoeg alle onderzoekingen, die Buytendijk verrichtte, zijn gevat binnen het raam van deze methodische benaderingswijze. Hem ging het er in eerste instantie niet om, lichamelijke functies als loutere fysiologische verrichtingen te analyseren; evenmin om uit het totale bestaan geïsoleerde belevingen, gedragingen of prestaties van mens of dier aan een wetenschappelijk

onderzoek te onderwerpen. Hij was ervan overtuigd, dat een beoefenaar van een anthropologie, die de mens in zijn volheid tracht te vatten, de door hem langs analytische weg verkregen uitkomsten van onderzoek opnieuw moet beschouwen in het licht van de totale bestaanswijze van de betrokkene. Functies van cellen, weefsels, organen en van het hele organisme, evenals belevingen, vormen van gedrag – menselijke handelingen hierbij inbegrepen – en de verschillende verschijningswijzen van 's mensen bewustzijn, dienen opgevat te worden als detailbeelden, wier betekenis voor het concrete subject men meer nabij komt, wanneer men ze – zoals gezegd – hér-beschouwt bij het licht van het lichamelijk bestaan van de betrokkene.

3

De stad, waar Buytendijk het levenslicht zag, ontleent haar naam aan het samenkomen van de Aa en de Mark, waardoor een bredere Aa ontstond: Breda. Het toenmalige stadje en zijn omgeving brachten de jonge Buytendijk met zoveel ongewone situaties in aanraking, dat zonder meer mag aangenomen worden, dat deze invloed hebben uitgeoefend op de ontwikkeling van Frits' persoonlijkheid. Tot aan de Tweede Wereldoorlog onderscheidde Breda zich in menig opzicht van andere Brabantse steden. Het culturele klimaat werd er bepaald door de niet-katholieke bovenlaag van de bevolking, die bestond uit docenten van de Koninklijke Militaire Academie, het hogere kader van een groot aantal kazernes, talrijke oud-Indisch gasten en leden van de rechterlijke macht. Het was destijds zó'n deftige stad, dat haar het epitheton ornans van „Het Haagje van het Zuiden" ten deel viel. Het besef deftig-te-zijn houdt in, dat men zich niet met Jan en alleman inlaat, doch zich in de keuze van contactlegging en omgang selectief opstelt.

Frits' vader was een zachte, vriendelijke, wat sombere man. Zijn moeder was vrolijk van aard. Van vader erfde hij zijn wiskundige aanleg, van moeder, die een lieve, meer romantische vrouw was, zijn dichterlijke en literaire begaafdheid. Buytendijk, die zich in zoveel van zijn onderzoekingen heeft beziggehouden met de samenhang van mens en wereld en met het-in-de-wereld-zijn, is zelf op een gecompliceerde manier ter wereld gekomen. Of het was, omdat zijn hoofd te groot was – mogelijk als gevolg van een teveel aan hersenen – of om welke reden dan ook – in ieder geval verliep zijn geboorte moeilijk en het had maar een haar gescheeld, of men had maatregelen van verloskundige aard moeten treffen, die het leven van Frits in gevaar zouden hebben gebracht. Tenslotte liep het erop uit, dat hij met de tang verlost werd. Met een uitdrukking van speelse trots op het gelaat maakte hij mij attent op een klein litteken op zijn wang, een levenslang bewaard gebleven teken aan de buitenkant van zijn lichaam, dat tot uitdrukking bracht, dat het risico van zijn ter-wereld-komen zich ten goede gekeerd had.

Frits' ouders behoorden tot de Nederlands Hervormde Kerk, hoewel ze daarvan geen actieve leden waren. Weliswaar lieten zij hun zoon in genoemde kerk dopen, maar gaven hem geen strenge protestantse opvoeding; hij bezocht de openbare lagere school en de Rijks-H.B.S. Door zijn intellectuele begaafdheid, die al vroeg in zijn leven manifest werd en die de verklaring ervoor vormt, dat hij van de lagere school een klas kon overslaan en door zijn niet-katholiek zijn, voelde hij zich als kind niet thuis bij de doorsnee Brabantse jeugd. Dit verklaart wellicht

één van zijn eigenschappen als volwassene, met name dat hij wel veel wetenschappelijke contacten had, doch maar zeer weinig echte vrienden. Van huis uit toegerust met een pyknisch lichaamsbouwtype en een daarmee corresponderend cyclothym temperament, was hij later meer intro- dan extrovert; en dit vindt wellicht een verklaring in de interactie van zijn kinderlijke persoonlijkheid met zijn vroeg-kinderlijke levenservaringen.

Reeds in zijn kleuterjaren toonde de jonge Frits een grote interesse in de natuur. Het feit, dat hij op een onbevangen wijze voortdurend in aanraking kwam met verschillende aspecten van een natuurreservaat, zoals men Breda's omgeving destijds had kunnen noemen, is zijn ontvankelijkheid voor het levende gebeuren in de natuur ten goede gekomen. Breda's omgeving was immers de derde plaats in Nederland met de grootste rijkdom aan flora en fauna. Zuid-Limburg en Nijmegen waren in dit opzicht nog meer geprivilegieerd. Op zijn vrije dagen was Frits bijna steeds op stap. Niets deed hij liever, dan het Mastbos, het Liesbos of het Ulvenhoutsebos intrekken, waar hem goudgroene loopkevers, daar toen nog veel voorkomende vertegenwoordigers van de familie der Lycaenidae (in de volksmond „blauwtjes" genoemd), vuurvlinders en reptielen zó aanspraken, dat hij zich toen al toelegde op het bestuderen van de levende natuur. J. P. Thijsse en E. Heijmans' boek „In sloot en plas" inspireerde hem tot goed observeren, denken en ná-denken over datgene, wat hij had waargenomen, terwijl het ook de ontwikkeling van zijn gemoed en verstand ten goede kwam. Zijn vader moedigde de ontplooiing van zijn talenten aan, door hem al vroeg een aquarium te schenken en hem leiding te geven bij het tot stand brengen van een vlinderverzameling en een herbarium, welke helaas beide verloren zijn gegaan. Het was ook zijn vader, die hem in de gelegenheid stelde een verzameling van tropische vlinders te gaan bekijken. De opvallende kleuren, die vele tropische insecten kenmerken, evenals hun merkwaardige vorm, boeiden hem in hoge mate en vermeerderden zijn belangeloze liefde voor de natuur, die hem zijn hele leven is bijgebleven en waarvan de invloed in al zijn werken is terug te vinden.

4

Toen Buytendijk 17 jaar was, deed hij eindexamen HBS en speelde het klaar om in september van hetzelfde jaar (1904) het propaedeutisch examen in de geneeskunde met succes af te leggen. Hij had derhalve gekozen voor de studie in de medicijnen. Toch was hier iets aan voorafgegaan. In werkelijkheid had hij eerst officier willen worden, maar toen bij de keuring bleek, dat zijn linker oor doof was, ging zijn voorkeur uit naar de biologie. Op dat moment manifesteerde zich weer de grote identificatie met zijn vader, toen hij evenals deze officier wilde worden.

Vader Buytendijk's uitspraak: „Als je een goed arts wordt, ben je zonder meer een bioloog" won het van zijn eigen bedoeling. De geleverde prestatie, om het propaedeutisch examen met succes af te leggen zonder ook maar één college of één practicum gevolgd te hebben, getuigt van een grote intelligentie en wilskracht.

Daarbij was Frits een ongecompliceerde jongeman, hetwelk onder meer blijkt uit het volgende. Bij het afleggen van het eerste onderdeel van het propaedeutisch

examen sprak hij zijn hoogleraar aan met „mijnheer". Na afloop gaf deze hem de raad, om tegen de collega, die hem vervolgens zou examineren, toch maar liever Professor te zeggen.

Zijn hele leven heeft Buytendijk begrip getoond voor moeilijke situaties van de medemens, hetwelk geïllustreerd kan worden met het volgende voorbeeld. Vader Buytendijk had als officier een laag inkomen. Ofschoon het leefklimaat thuis goed was, was er allerminst sprake van weelde. Daarom bereidde Frits zich in de periode, voorafgaande aan het begin der colleges, voor op het eerste deel van zijn kandidaatsexamen, in de hoop zijn vader op deze wijze gedurende een jaar financieel te ontlasten. Hij studeerde de hele dag en 's avonds en een deel van de nacht bij waxinelichtjes. Zoals gezegd, heeft hij zijn bedoeling waargemaakt, zodat zijn studie begon bij het tweede jaar van de medische opleiding.

Terwijl tot nu toe Frits' levensloop overheersend door de seigneuriale stijl van zijn vader bepaald werd, veranderde dit bij het begin van zijn studie. Zijn eerste college in de fysiologie, dat gegeven werd door Professor Thomas Place, was voor hem een openbaring. Hij had het gevoel, dat een groot geleerde een tipje van de sluier van het levensgeheim oplichtte. Hij werd sterk aangesproken door de voorname gestalte van de hoogleraar, diens beheerste, rustige voordracht en de overschrijding van het feitelijke naar de perspectieven van het mysterie van leven en menselijkheid. Dit was geen onderwijs, maar het oproepen van visies, betoogde Buytendijk later. Place heeft in Buytendijk's belevingswereld de plaats verkregen van zijn grootste leermeester. Interessant is het te vermelden, dat een week later hij daarentegen het gevoel had, geconfronteerd te worden met een wetenschappelijke onwaarheid. In het tweede college verwees Place naar het leerboek van Hermann en zei: „U zult daarin lezen, dat al het menselijke bepaald wordt door de processen in de hersenen. Dit geldt ook voor alle gevoelens, zelfs voor de naastenliefde en voor elke daad, ook die, welke men meent „vrij" te verrichten. Er is slechts de verbeelding van een vrijheid, een illusie, maar werkelijk is slechts de oorzakelijke samenhang der cerebrale processen". De 17-jarige student schreef op een stukje papier een „protest" en vroeg de professor te spreken. De enige bediende van het fysiologisch laboratorium, een gewezen schoenmaker, geleidde hem door de grote, enige laboratoriumzaal naar de hoogleraarskamer. Professor Place zat op een houten stoel aan een houten tafel. Hij nam het papier ter hand en vroeg: „Hoe oud bent U?" „Zeventien jaar". „Zo! Komt U maar in het laboratorium werken." Over het probleem van de vrijheid werd niet meer gesproken, toen Buytendijk enige dagen later zijn werkzaamheden in het fysiologisch laboratorium aanving. Hij kreeg de opdracht ammoniak in urine te bepalen. Place's wijsheid bleek uit het feit, dat hij zijn jonge medewerker een boek liet lezen getiteld „Inleiding tot de wijsbegeerte". Hij zou over de inhoud van dit werk verslag dienen uit te brengen aan de hoogleraar. Daarna kreeg hij de opdracht Lewis' uiteenzetting „The life of Goethe" te bestuderen; en tenslotte overhandigde Place hem de belijdenissen van Augustinus, die hij met grote aandacht gelezen heeft. Toen enige tijd later door de medische faculteit een prijsvraag werd uitgeschreven over de werking van adrenaline op de bloedvaten, begon Buytendijk voor het eerst te experimenteren. Op 17 september 1906 werd hem een gouden medaille uitgereikt door de faculteit. Toen hij zijn leermeester daarna vroeg, of hij de uitkomsten van het onderzoek

mocht publiceren, kreeg hij te horen: „Je hebt nu al die gouden medaille en dat lijkt me voldoende". In 1909 legde Buytendijk het artsexamen af.

5

Kort daarna werd Buytendijk uitgezonden naar de „Stazione Zoölogica" te Napels, waar hem de volle gelegenheid geboden werd zich de kunst van het scherp observeren eigen te maken, waarin hij een on-evenaarbaar meester werd. Waarnemingen en experimenten, verricht bij inktvissen, hebben ertoe geleid, dat hij zich in zijn verdere leven sterk aangetrokken voelde tot de studie der tastfunctie bij mens en dier.

Vele jaren later, in 1953, legde hij opvattingen hierover vast in een tijdschriftartikel getiteld: „Toucher et être touché"; in 1961 verscheen een publikatie getiteld: „Enige aspecten van het tasten" in het „Tijdschrift voor Philosophie". Uit dit geschrift blijkt, hoe hij, uitgaande van uitkomsten van fysiologische experimenten, aan het wetenschappelijk onderzoek van de zintuiglijke functies een nieuwe richting heeft gegeven. Deze studie is ook daarom van belang, omdat een analyse ervan ons wederom een inzicht kan verschaffen in de volstrekt eigen wetenschappelijke methodiek, waarvan Buytendijk zich gedurende zijn hele verdere leven heeft bediend. Ik meen te mogen vaststellen, dat geen ander onderzoeker een meer waardevolle methodiek in dienst van *integraal* (!) onderzoek van mens en dier tot stand heeft gebracht dan Buytendijk. Want degene, die hem zou kwalificeren als iemand, die een curieuze veelheid van gescheiden activiteiten in het veld van de wetenschap heeft verricht, vergist zich ter dege. Het fenomeen Buytendijk kàn en màg niet begrepen worden als een optelsom van medicus, fysioloog, bioloog, psycholoog, fenomenoloog, anthropoloog en filosoof, maar zijn persoonlijk geheim manifesteert zich in het feit, dat zijn werk een volstrekt eigen kwaliteit representeert, die iets anders veronderstelt, dan louter het toevoegen van een nieuwe dimensie aan een bestaande wetenschap. In zijn uitzonderlijke en oorspronkelijke kwaliteit, die het geniale van de persoon Buytendijk tot uitdrukking brengt, zijn uiteraard de aspecten van bovengenoemde afzonderlijke wetenschappen terug te vinden. Zijn creatieve geest stelde hem in staat om, naast het behoud van het waardevolle eigene, tévens een overkoepeling van de tegenstelling der afzonderlijke vakgebieden tot stand te brengen. Aan Buytendijk danken wij een nieuwe synthetiserende visie op het gebied van genoemde wetenschappen; daardoor is het hem mogelijk geworden een veel beter inzicht te krijgen in de concrete werkelijkheid van mens en dier, dan ooit tevoren mogelijk was.

Voor mij meldt zich in het wetenschappelijk werk van Buytendijk de éénheid aan van alles en daar bovenuit – hoe vreemd het ook moge klinken – van veel méér dan alles, omdat het hier bedoelde alles niet alleen een kwantiteit in zich omdraagt, maar er tevens van een oorspronkelijke kwaliteit sprake is.

6

Laten wij terugkeren naar Buytendijk's geschiedenis. Na zijn studiereis naar Napels, die door anderen werd gevolgd, werd hij assistent van Professor Zwaardemaker te Utrecht, die in 1918 als zijn promotor optrad. Zijn proefschrift

getiteld: „Proeven op gewoontevorming bij dieren" werd met het iudicium „cum laude" bekroond. Een kortdurend verblijf in het chemisch-fysiologisch laboratorium van Professor Hamburger te Groningen (1913) schonk hem geen bevrediging en beëindigde hij drie maande later. In het 34e jaarverslag van de Vrije Universiteit, verschenen in 1914, staat vermeld, dat er in het afgelopen jaar tot assistenten in het biologisch laboratorium waren benoemd de heren Dr. J. E. A. van Hasselt en de arts F. J. J. Buytendijk, die op dit moment nog niet gepromoveerd was. Dit laboratorium was gelegen in de psychiatrisch-neurologische kliniek van de Vrije Universiteit te Amsterdam, waarvan Prof. Dr. L. Bouman niet alleen het hoofd was, doch tevens de hoogleraar, die de zetel voor psychiatrie en neurologie bezette. Voor de wetenschappelijke ontwikkeling van Buytendijk is dit feit van grote betekenis geweest. Wijlen collega L. Bouman bezat de gave om veelbelovende jonge mensen aan zijn kliniek en laboratorium te binden en ze enthousiast te maken voor uiteenlopende vraagstellingen uit de psychiatrie en neurologie. Meerdere talentvolle psychiaters en neurologen zijn in dit milieu op een voortreffelijke wijze gevormd en hebben daar met Buytendijk samengewerkt. Ik noem er slechts enige: Sillevis Smitt, onze overleden collega Rümke, Van der Horst en, last but not least, de befaamde psycholoog Grünbaum.

In dit milieu werkte Buytendijk weliswaar in het laboratorium voor fysiologie, doch tegelijkertijd participeerde hij aan zoveel moeilijke psychiatrische en neurologische casuistiek en aan daarmee verband houdende problematiek, dat hij tevens – zij het op een inapparente wijze – in de psychiatrie en neurologie werd ingeleid. Het feit, dat de medische faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam hem op 28-jarige leeftijd tot lector in de algemene biologie liet benoemen – een functie, die hij in 1914 officieel aanvaardde met het uitspreken van een openbare les, getiteld: „De energetische beschouwing der levensverrichtingen" – weerspiegelt de waardering, die men voor deze nog niet gepromoveerde jonge onderzoeker had. In 1919 werd zijn lectoraat omgezet in een gewoon hoogleraarschap aan dezelfde universiteit met als opdracht „algemene fysiologie".

Uit de tijd van 1914 tot en met 1919 stamt een reeks boeken en tijdschriftartikelen, getiteld: „Over het zuurstofverbruik in het serum van warmbloedigen" (1916), „Demonstratie van patiënten" (1917), „Demonstratie van enige toestellen voor micro-respirometrie" (1917), „Instinct en leven" (1918), benevens „Oude problemen in de moderne biologie" (1919).

Van een levendige publicistische activiteit kan zelfs al vóór 1914 gesproken worden. Ik doe slechts een greep uit enkele tijdschriftartikelen, die reeds vanaf 1907 het licht zagen. Zo bood hij aan de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in 1909 een artikel aan, getiteld: „Over de samenstelling der urine bij haaien bij normale en versterkte diurese", een artikel, dat ook in het Engels vertaald werd. Een andere publikatie „Over de kleur van tarbotten na extirpatie van hun ogen" verscheen in 1911 in het Duits; eveneens in 1911 een artikel „Over de gaswisseling bij vlinderpoppen"; voorts in 1912 een mededeling „Over de trilhaarbewegingen in de kieuwen van de mosselen", die in het Engels in de Proceedings van onze Akademie is opgenomen. Belangrijk is zijn publikatie „Over het oorzakelijk verband in de natuur" (1913).

Bij al zijn onderzoekingen heeft Buytendijk het standpunt ingenomen, dat nóch de methodologische voorschriften van de exacte fysiologie, nóch die van de biologie paal en perk mogen stellen aan de vrije wisselwerking van de mens met al datgene, wat deze als werkelijkheid ervaart. De fysiologie en psychologie, voor zoverre ze als basiswetenschappen van de geneeskunde fungeren, dienen hun arbeidsmethode te doortrekken met een eerbied voor de qualitatieve rijkdom van het werkelijke en met de zekerheid, dat ook een onzienlijke wereld in het uitwendig waarneembare verborgen ligt. Uit zijn onderzoek der levende natuur concludeerde Buytendijk, dat deze op ideeën berust, die een logische doelmatige éénheid bezitten, buiten en boven het leven van de individuen; bovendien zijn ze niet alleen doelmatig, doch tevens doelgericht. Buytendijk schouwde in de natuur ontelbare en verscheidene, onnabootsbare manifestaties van wat hij „de spelende logos" noemt. Zij openbaart zich in al wat leeft, doch zelf is ze transcendent. Daardoor is het aan geen sterfelijke ooit gelukt leven te maken. Het laat zich noch in zijn vorm, noch in zijn echte kleur vatten, wanneer men het wil reproduceren. De logos, die in de natuur speels te werk gaat, is slechts uit de levende natuur af te leiden. Ze fungeert – zoals gezegd – als een transcendent organisatieprincipe, dat ten grondslag ligt aan het levende gebeuren, dat zich in de kosmos voltrekt.

7

Van 1914 tot 1925 is Buytendijk werkzaam geweest als hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. In laatstgenoemd jaar verwisselde hij zijn Amsterdamse zetel met die te Groningen, waar hij dezelfde leeropdracht kreeg als in Amsterdam met name in de fysiologie, hoewel ter wille van de historie vermeld dient te worden, dat hij korte tijd ook histologie gedoceerd heeft. Iedereen, die de geschiedenis kent, welke zich in de jaren 1924–1926 afgespeeld heeft rondom de gereformeerde predikant Dr. J. G. Geelkerken te Amsterdam, kan vermoeden, dat Buytendijk's vertrek niet geheel los gestaan heeft van de kwestie, welke daar toen aan de orde was. De Synode van Assen nam in 1926 namelijk het besluit Dr. Geelkerken uit zijn ambt als predikant te ontzetten.

Daar Buytendijk lid was van de Nederlands Hervormde Kerk, zal hij zich ongetwijfeld betrokken hebben gevoeld bij een aangelegenheid, waarvan hij persoonlijk overtuigd was, dat ze onredelijk was. Men kan een grote reeks kenmerken van de persoon Buytendijk opsommen, maar niemand is in staat objectief aan te tonen, dat hij een louter rationalist geweest is. Integendeel, van rationalisme, moralisme en louter positivisme was hij afkerig. Persoonlijk heeft hij mij meerdere malen deelgenoot gemaakt van zijn opvatting, dat kil-, koel-rationeel-zijn van een mens de manifestatie is van een óf geheel ontbrekende, óf deficiënte ontwikkeling van de vólmenselijkheid van de betrokkene. Dit past geheel bij Buytendijk's opvatting, dat men voor het verkrijgen van volwaardige kennis over iemand niet in eerste instantie aandacht moet schenken aan zijn intelligentie, maar vooral aan zijn begaafdheid des gemoeds en in het bijzonder aan het gevoelsleven, voor zoverre dit bij volle geestelijke gezondheid een eenheid uitmaakt met de functies van het verstand. Wat Buytendijk hinderde in de uitspraak van de Synode van Assen (1926) was, dat de voor de genomen beslissing

verantwoordelijke personen niet de stem van hun hart beluisterd hadden, die geheime dimensie, welke zich enerzijds uitstrekt naar de menselijke wereld en tezelfdertijd naar de innerlijkheid van het concrete subject, dat de wereld intreedt. Historisch is het van belang te vermelden, om de samenhang der gebeurtenissen geen geweld aan te doen, dat Buytendijk reeds in 1925 zijn benoeming te Groningen aanvaard had.

Het zou onjuist zijn, hier ook maar in geringe mate de schijn te willen wekken, dat Buytendijks overgaan van het protestantse naar het katholieke geloof alléén veroorzaakt zou zijn door de gebeurtenissen, die hier aan de orde worden gesteld. Anthropologen, die zich bezighouden met de analyse van „bekeringen", weten maar al te goed, dat er in praktisch alle gevallen sprake is van een complexe constellatie van factoren, die aan het verschijnsel religie-verandering ten grondslag liggen. Ik beschouw het als een plicht, spaarzaam te zijn met uitlatingen, die op dit gebeuren in Buytendijks leven betrekking hebben, want 's mensen leven en zeker zijn religieus bestaan vertonen de karakteristiek van een mysterie.

Toch wil ik er even bij stilstaan, omdat ik meen, vanuit deze gezichtshoek een beter licht te kunnen werpen op de persoon Buytendijk. Heel zijn wetenschappelijk werk legt getuigenis af van de grote waarde, die Buytendijk heeft toegekend aan het zich openstellen voor beelden en zin, benevens het gevoelig zijn voor zinbeelden. Het verhaal van Eva en de slang, waarin zich een eenheid en tegenstelling vertoont van objectiviteit en subjectiviteit, werd in die tijd *louter* gevat binnen het raam van de objectieve reflectie. De verhouding van de mens, als zinnebeeld voor de weerspiegeling van het goede en het goddelijke, tot de slang, als symbool van het kwade en de duivel, betekende voor Buytendijk heel iets anders dan een strijd om een kerkelijke doelstelling. Voor hem had deze strijd een insultatief karakter. Hij werd er zowel „lijfelijk" als „persoonlijk" pijnlijk bij betrokken, omdat het feitelijke gebeuren indruiste tegen het door hem als juist ervaren empirisch en wijsgerig mensbeeld. Hierbij komt nog, dat deze man, die, de traditie van zijn voorouders getrouw, in de Nederlands Hervormde Kerk was opgenomen, zich in zijn latere leven als resultaat van een doorgemaakt rijpingsproces uiteindelijk de consequenties van het katholieke geloof op zijn schouders heeft genomen, maar ongetwijfeld niet zomaar.

Buytendijk zou ik willen bestempelen als een apostel van de vrijheid. Binnen de speelruimte van de persoonlijke keuze tussen het een of het ander, heeft hij zelf in intieme verbondenheid met datgene, wat hij in de menselijke leefwereld had ervaren, zich verantwoordelijk gesteld voor de aanvaarding van al datgene, wat de verandering van zijn geloof met zich meebrengt. Tenslotte wil ik nog opmerken, dat in Buytendijks geval het sobere protestantse kerkgebouw zijn visuele en aesthetische begaafdheid te weinig bevrediging schonk. Het interieur van katholieke kerken, rijk aan kruis- en heiligenbeelden, wierook, wijwater, kostbare misgewaden, ceremonieel en ritueel van vóór de eerste wereldoorlog, was voor hem een openbaring en gaf hem in eerste instantie grote bevrediging, zowel van het „cor sentiens" als van het „cor intelligens'. Hetzelfde gold voor de weelderige liturgie, vol van symboliek. De mens, zo vond hij, hoeft niet alles te begrijpen, waarmee hij in zijn religie geconfronteerd wordt. Hij moet er mee léven, het aanvoelen en méévoelen en hij moet – voor zoverre hij daartoe gedisponeerd is – er zich begrijpelijk tegenover trachten op te stellen, in echte, binnen zijn persoonlijk bestaan geboren vrijheid.

8

Gedurende de tijd van 1925 tot 1946 had Buytendijk zich steeds meer in de psychologie ingewerkt, omdat voor het tot stand brengen van een antropologische fysiologie een omvangrijke psychologische ervaring hem ter beschikking moest staan. Een samenwerking met de Utrechtse hoogleraren M. J. Langeveld en D. J. van Lennep trok hem aan, aangezien er van een wederkerige waardering sprake was. In 1946 zal dat er wel toe hebben bijgedragen, dat Buytendijk tot gewoon hoogleraar in de algemene theoretische psychologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht werd benoemd. Ook gaf hij colleges in de antropologische fysiologie aan psychologie-studenten, een functie, die hij later aan mijn leerling de zenuwarts Brunia toevertrouwde.

Zijn in 1947 gehouden inaugurale rede „Het kennen van de innerlijkheid" legt enerzijds getuigenis af van zijn grootheid als man van de wetenschap, doch tevens openbaart zij ons, welke wetenschapsbeoefenaars, schrijvers, dichters, filosofen, fenomenologen en antropologen hem hebben beïnvloed. Ik noem er slechts enkelen: Ruyer, Pos, Plessner, Merleau-Ponty, Scheler, Husserl, Kierkegaard, Heidegger, Levinas, Sartre, Marcel, De Waelhens, Von Weizsäcker, Minkowski, Goldstein, Straus, James, Michotte, Binswanger, Van Melsen, Strasser, Walgraven, Van de Berg, Dostojewski, Rilke, Pascal en meerdere anderen. Professor Rutten en ik wisten Buytendijk te overreden ook een buitengewoon hoogleraarschap aan de R.K. Universiteit te Nijmegen te aanvaarden. Ook viel hem sindsdien de uitnodiging ten deel als gasthoogleraar aan de R.K. Universiteit te Leuven op te treden. Zijn Nijmeegse inaugurale rede „De eerste glimlach van het kind" (1947), de beste van al zijn academische redevoeringen, beschouw ik als een pronkstuk van Buytendijk's unieke fenomenologie. Wanneer na ongeveer 6 weken de verhouding van moeder en kind beantwoord heeft aan de karakteristiek van een volmenselijk samenzijn, dan kan zich het mysterieuze gebeuren voltrekken, dat de zuigeling op de bejegening van zijn moeder antwoordt met een mimische uitdrukking, die een treden uit de vitale éénzelvigheid – die bij deze leeftijd hoort – veruiterlijkt en die zich op een schuchtere, sympathische wijze aftekent, zodat er echt van een „sou(s)-rire" sprake is, het eerste „schijnsel" van een lach. Deze door mij gegeven interpretatie van Buytendijks rede stel ik in dit verband aan de orde, omdat zich in een glimlach een groot wonder openbaart, dat reeds in het nog niet rijpe menselijk leven als een mogelijkheid bestorven ligt. Bedoeld wonder manifesteert zich in een overschrijden van de drempel van het louter bij het lichamelijk-eigen-zélf verwijlen en het aangaan van contact vanuit een verre innerlijkheid met het nabije. En zo kan men stellen, dat, indien een kind voor het eerst lacht, het is, alsof er een flits van licht op de grens van het lichamelijke-zélf en de buitenwereld zichtbaar wordt, „een glimp van een lach".

Buytendijk heeft zich overigens zijn hele leven zowel voor de psychologie van het dier als van de mens geïnteresseerd. Hoe ouder hij werd, hoe meer hij vanuit de àl-omvattende werkelijkheid door het mysterie van de mens werd aangesproken, van waaruit hij door middel van zijn schouwende blik ook in relatie trachtte te treden met het transcendente en vooral met de vólmenselijkheid, die een persoon ten toon kan spreiden. Doch daar de mens nog steeds schaduwen van

het dierlijke in zich omdraagt, bleef hem ook in de tijd van 1946 tot het einde van zijn leven het dierlijk leven boeien, omdat hij in het animale-bestaan de eerste vóórafbeeldingen, de schaduwen schouwde van het menselijke-op-kómst. Doch het mysterie van het bestaan van de mens en de volmenselijkheid nemen in deze fase toch zijn denken overwegend in beslag.

Enige jaren tevoren (1943) was zijn monografie over de pijn verschenen, het beste werk, dat er ooit over dit onderwerp geschreven is.

In de Utrechtse, Nijmeegse en Leuvense tijd verschijnen zijn rijkste boeken, met name in 1951 „De vrouw" en in 1958 „Algemene theorie der menselijke houding en beweging", waarin uitkomsten van experiment en fenomenologie in Buytendijk's zin tot volle harmonie zijn geraakt.

Opvallend is, dat in dit deel van zijn universitaire carrière slechts weinig proefschriften onder zijn leiding tot stand zijn gekomen. In dit opzicht kan Buytendijk's fase aan de Groningse Universiteit als vruchtbaarder worden aangemerkt. In deze fase promoveerden bij hem onder anderen! de heren Van Goor, Jonxis, Dirken en Dijkstra, die allen het iudicium „cum laude" verwierven. Buytendijk's zoon F. J. A. Buytendijk behaalde zijn doctorstitel op een proefschrift: „Een experimenteel onderzoek over de circulatie in de vinger". In Utrecht promoveerde de heer J. Linschoten in 1956 op een dissertatie: „Structuuranalyse der Binoculare Tiefenwahrnehmung".

In zijn Utrechtse tijd heeft Prof. Buytendijk de zorg op zich genomen voor de geestelijke gezondheidszorg. Hij is 15 jaar voorzitter geweest van de Katholieke Centrale Vereniging. De namen Buytendijk, Bartels en ter Steeg verdienen in dit verband een eervolle vermelding.

De katholieke geestelijke gezondheidszorg was in feite een zware opgave en tegelijkertijd een uitdaging. Buytendijk heeft dan ook allerlei initiatieven hierin genomen. Nu kwam hem zijn kennis van de psychiatrie ten volle van pas. Het werk, dat hij verrichtte was meer psycho-hygiënisch en preventief gericht. Hij zag als zijn opgave allerlei belangrijke themata uit de menskunde op een nauwgezette en meest deskundige wijze uit te werken en ze tot onderwerp te maken van de jaarvergadering. Als hij eenmaal een beslissing genomen had, welk onderwerp hij in een bepaalde jaarvergadering zou brengen, dan wist hij zich, méér dan wie ook, aan dit onderwerp gebonden.

9

Bij het opstellen van een herdenkingsrede dient duidelijk het accent te vallen op het wetenschappelijk oeuvre van hem, die thans hér-dacht wordt. Degene, die Buytendijk's wetenschappelijk werk aan een kritische beschouwing onderwerpt, wordt geconfronteerd met een zó omvangrijke bibliografie, dat hij bij de bespreking ervan een selectie zal doen uit zijn vele boeken, brochures, wetenschappelijke tijdschriftartikelen en journalistieke publikaties. Een reeks essays en pensées repensées sluit ik hierbij uit, omdat ze nog niet gepubliceerd zijn.

Het feit, dat hij op 28-jarige leeftijd als lector in de algemene biologie benoemd werd, verklaart, dat de onderzoekingen uit de eerste fase van zijn loopbaan betrekking hadden op grondthemata van de toenmalige algemene biologie. Vraagstellingen, zoals: wat is het dier? wat is de mens? welke zijn de punten

van overeenkomst en verschil tussen beide levensvormen?, hielden hem bezig. Wat impliceert de soort? hoe ontstaan nieuwe soorten? en welke relatie kan aangenomen worden tussen de wording van nieuwe soorten en het milieu, waarin dierlijk leven zich voltrekt? Zulke onderwerpen evoceerden Buytendijk sterk; óf hij doceerde ze alleen en/óf beschreef ze. Dergelijke vraagstellingen heeft Buytendijk echter nimmer benaderd met de methodiek, waarvan men zich in een *exacte biologie* bedient. Alles, wat hij observeerde, of waarop hij experimenteerde – de daaruit resulterende uitkomsten inbegrepen – werden uiteindelijk ook in het licht van het wijsgerig denken door hem beschouwd.

Zijn publikaties, die betrekking hebben op het dierlijk leven, hebben sterk de aandacht getrokken; vooral – zoals gezegd – het tweedelig boekje „Psychologie der dieren", dat in 1932 het licht zag, heeft hem de naam van een internationaal geleerde bezorgd.

Uit een vroegere tijd noem ik een studie „Instinct en leven" (1918); zijn monografie „Grondproblemen van het dierlijk leven" zag eerst in 1938 het licht. Dit boek bestaat uit een reeks opstellen, die hun oorsprong vinden in uitkomsten van vroegere observaties en experimenten, waarover hij lang tevoren reeds in voordrachten had gesproken. Steeds weer valt het op, dat zijn wetenschappelijke denkwijze in meerdere opzichten afwijkt van die, welke men in de destijds gangbare fysiologische, biologische en psychologische verhandelingen aantreft. Zijn streven is erop gericht de oorspronkelijke ongedeeldheid en het eigene van het levende aan het licht te brengen. Voorts de organische verbondenheid van dier en milieu. Deze grondgedachte is de telkens weer terugkerende leiddraad bij de ordening van de gewaardeerde en langs experimentele weg vastgestelde feiten.

Wil men een inzicht krijgen in Buytendijk's geestelijke rijping in de loop van elf jaar, dan leze men de inaugurale rede, die hij in 1925 te Groningen uitsprak, toen hij geroepen was aldaar de leer der levensverschijnselen te onderwijzen en fysiologisch onderzoek te verrichten in het laboratorium, dat destijds een der grootste van Europa was. Terwijl Buytendijk zijn onderwijs aan de Vrije Universiteit te Amsterdam aanving met een openbare les, getiteld „*energetische beschouwing* der levensverschijnselen", aanvaardde hij het hoogleraarsambt te Groningen met het uitspreken van een inaugurale rede „over het *verstaan* der levensverschijnselen".

Zij legt er getuigenis van af, dat Buytendijk bij de beoefening van de wetenschap van het leven naar een totaliteits-aanschouwing streeft. Hij legt het accent op de totaliteitsprocessen in de fysiologie, afgestemd op de moderne wetenschappelijke stromingen in de ziekteleer. Ervaringen, opgedaan in de pathologie van de mens, niet in het minst in de psychosomatische geneeskunde, dwingen de onderzoeker zijn blik te richten op héél-de-mens, in gezondheid en ziekte. Na een periode van uitsluitende analyse en verklaringen van ziekteverschijnselen en van ziektebeelden, voelt de ervaren klinicus zich „im Frage gestellt". Hij wil de symptomen van ziekten anders verstaan dan voorhéén. Zij zijn niet geheel te verklaren vanuit louter van de norm afwijkende fysico-chemische processen en fysiologische verschijnselen van de cellen, die als de eigenlijke oorzaak van functiestoornissen veelal worden opgevat. Symptomen vertolken niet zelden op symbolisch interpreteerbare wijze de toestand van héél-de-mens.

Reeds lang was Buytendijk op grond van theoretische studies en experimenteel

onderzoek tot de conclusie gekomen, dat de fysiologische wetenschap zich sedert Albrecht von Haller (1708–1777) op een éénzijdige wijze heeft ontwikkeld, terwijl zij zich van een aantal onmisbare aspecten heeft gedistantieerd. De meeste fysiologen van deze eeuw waren nagenoeg alleen nog louter analytisch ingesteld en toonden zich aanhangers van een materialistische denkvorm; aldus te werk gaande hebben zij hun „objectum materiale", het menselijk lichaam, gereduceerd tot een technisch-machinale organisatie, of tot een soort levend laboratorium, waarbinnen zich fysico-chemische processen en fysiologische verrichtingen voltrekken, waarmee zij de functies van cellen, weefsels en organen meenden te kunnen verklaren. Deze verklaring wordt echter – aldus Buytendijk – praktisch alléén in kunstmatig experimentele situaties gevonden en staat los van de totale mens, wiens functies en gedragingen slechts détailbeelden zijn, waarvan de betekenis eerst ten volle verstaanbaar wordt, indien men ze hér-beschouwt in het kader van het bestaan van de betrokkene, dat het belangrijkste overzichtsbeeld is, welk een zieke aan de arts ten toon spreidt. Toch heeft Buytendijk zijn waardering voor langs analytische weg verkregen uitkomsten altijd behouden. Hij stelt zich op het standpunt, dat de analytische fysiologie ons de *functionele mogelijkheden* van de mens leert kennen. Weet men wat *mogelijk* is, bijvoorbeeld de produktie van hormonen, dan rijst de vraag, wat er wérkelijk gebeurt in bedoelde levens-omstandigheden bij een bepaald persoon, die op een bepaalde wijze gestemd, zich met een bepaalde onbewuste en/of bewuste bedoeling tot de situatie richt.

Wat Buytendijk voor de geest staat, is, dat de analytische fysiologie door anders-soortige onderzoekingen dient te worden aangevuld. Zonder deze completering, blijft de fysiologie abstract. Dit houdt in, dat zij zich geen beeld vormt van het ménselijk-lichaam, dat op zijn beurt opgenomen is binnen het totale menselijke bestaan, waarbinnen het organisme mééleeft. Enerzijds fundeert het lichaam van de mens diens bestaan; doch tevens bestaat er een wederkerige samenwerking tussen het normale verhoudingsleven van de mens, aangeduid als existentie en de fysiologische verrichtingen van cellen, weefsels en organen. Zowel het persoonlijke als pathische aspect van het bestaan, welke beide bij de mens specifiek van aard zijn, zijn een constituerende factor van het levende gebeuren van cellen, waarvan ingeboren fysico-chemische processen en fysiologische processen oér-eigenschappen zijn. Wat Buytendijk in de prolegomena van een antropologische fysiologie betoogt, is, dat fysiologische verrichtingen zich niet laten verklaren *uitsluitend* vanuit een intra-organisch gebeuren, dat zich in cellen, weefsels of organen afspeelt, maar dat er sprake is van een functionele interactie van ingeboren eigenschappen van het organisme met het persoonlijke en pathische aspect van het bestaan van de betrokkene.

Ieder mens verhoudt zich op zijn eigen wijze tot de menselijke wereld. Voorts wisselt de bestaansvorm regelmatig. Het empirisch onderzoek van de samenhang tussen het normale bestaan van de mens en de fysiologische verrichtingen, zoals bijvoorbeeld de regulaties, orgaanfuncties en weefselfuncties, meent Buytendijk een *antropologische fysiologie* te kunnen noemen.

De mens bestaat voorts als een cultuur-historisch persoon. Hiermee wordt bedoeld, dat de karakteristiek van iemand's bestaan niet alleen uit zijn erfelijke aanleg is te verklaren, doch tevens verband houdt met zijn individuele historiciteit. Deze omvat het totaal van eigen ervaringen, contacten en omgang met medemensen,

dingen en situaties en met omstandigheden van uiteenlopende aard. Maar ook het aanvaarde systeem van normen en waarden, dat in de cultuurwereld werkzaam is, drukt een onuitwisbaar stempel op iemand's bestaan-in-de-wereld; en – last but not least – zijn wilsvrijheid. Iemand's fysiologische verrichtingen zijn nooit louter te verklaren vanuit zijn primordiaal-functionerend lichaam, maar wel uit de wederkerige samenwerking van invloeden uit de eigen binnenwereld en uit het milieu, waarin het individu leeft.

Buytendijk zal de historie ingaan als een man, die steeds op de noodzakelijkheid gewezen heeft, de gangbare tegenstelling van de fysiologische en psychologische beschouwingswijze enerzijds *duidelijk te begrijpen*, doch tegelijkertijd *hun verbinding te beproeven*. Wat hij verlangt, is een overkoepeling van hun tegenstelling. Buytendijk is het, die er in al zijn geschriften op wijst, dat een synthetiserende visie op het terrein van de fysiologie en psychologie ónmisbaar is, om ons inzicht in de concrete werkelijkheid van mens en dier te verbreden en te verdiepen.

Teneinde het wetenschappelijk portret van Buytendijk meer compleet te maken, lijken de volgende aanvullingen op hun plaats. Ik beperk me dan tot zijn studies, die op de mens betrekking hebben.

Zo schreef hij in 1945 over „De idealen van de student", in 1951 „De fenomenologie der menselijke vrijheid", „De psychologie van de huisarts" en „De ontmoeting"; verder in 1952 „De ontmoeting der sexen" en „De psychologie van de dans", die tesamen met „De smaak" en „De speler" zijn gevat in de bundel „Das Menschliche" (1959). Vervolgens publiceerde hij over het voetballen; maar als zeer belangrijk waardeer ik zijn boek „Algemene theorie der menselijke houding en beweging", dat in 1964 het licht zag. Dit werk beschouw ik als de voorloper van het boek „Prolegomena van een anthropologische fysiologie" (1965), dat hij, die arts was, als zijn voornaamste geestelijke prestatie opvatte. Als verlengstuk hiervan fungeert mijn eigen studie „Een bijdrage tot een anthropologische neurofysiologie", dat in 1971 in boekvorm gepubliceerd werd.

Ofschoon enkele stukken reeds afzonderlijk zijn vermeld, stel ik Buytendijk's boek „Academische redevoeringen" (1925/1961) apart aan de orde. In 1962 verscheen „Erziehung zur Demut"; en in hetzelfde jaar „Was heisst Entwicklung der menschliche Existenz"; in 1966 „Psychologie des Romans"; in 1967 „Vorming tot vrijheid", evenals „Idee en werkelijkheid van de Universiteit"; in 1969 „Taal en samenleven"; in 1972 „Menselijke aggressiviteit"; in 1973 „De onbevangenheid"; „Le corps comme expression et source d'intentions" volgde in 1974; in hetzelfde jaar „Nood door onzekerheid". De week, dat Buytendijk stierf konden wij hem nog zijn inmiddels in Amerika vertaalde „Prolegomena to an anthropological physiology", uitgegeven bij de Duquesne University Press, Pittsburg P.A., ter hand stellen.

10

De vraag, die ik thans zou willen beantwoorden, is, welke betekenis Buytendijk heeft gehad voor de Nijmeegse Universiteit. Wilt van mij aanvaarden, dat ik U dit niet voorleg op grond van chauvinistische overwegingen, maar alleen, opdat niet een bepaald aspect van de geschiedenis van Buytendijk de mist in gaat. Reeds bij de aanvang van deze herdenkingsrede heb ik erop gewezen,

dat ik mij als leerling van Buytendijk beschouw, die ongeveer veertig jaar geleden voor het eerst met hem in contact kwam. Hij was er gevoelig voor, dat ik mij openstelde voor zijn Socratische wijze van onderwijs geven en begeleiden, waarvan ik alleen maar het grootste voordeel heb ondervonden. Er is in ons bestaan een op vrijheid berustende wetenschappelijke dialoog op gang gekomen, die – naar ik meen – ons beiden van voordeel is geweest. Toen in Nijmegen, het plan ontstond, om binnen de nog-niet-volledige Universiteit een medische faculteit op te richten, werd aan mij het verzoek gericht, mijn werkkring van Amsterdam naar Nijmegen te willen verplaatsen. Dit heb ik als een van de moeilijkste opgaven uit mijn wetenschappelijke-carrière beschouwd. In de medische faculteit van Amsterdam was ik hecht geïntegreerd. Merkwaardigerwijze gaf Buytendijk mij de raad, het aanbod niet zomaar in de wind te slaan.

Begin mei 1940 vingen mijn werkzaamheden in Nijmegen aan. Toen op 10 mei 1940 de Tweede Wereldoorlog uitbrak, was ik diep teleurgesteld. Achteraf bezien ten onrechte! Want het feit, dat ik te Nijmegen in de juridische faculteit de forensische psychiatrie mocht doceren en in een latere fase in de faculteit der sociale wetenschappen de tweede zetel voor psychologie mocht bezetten, heeft mijn blikveld als arts zeer verruimd. Toen kort na de oorlog door het bestuur van de St. Radboudstichting een commissie werd benoemd, die de vraag onder ogen moest zien, of er alhier een medische faculteit diende te komen, werden voor deze commissie aangezocht de toenmalige president-curator Dr. Boekelman, die directeur van het St. Antonius-Ziekenhuis te Utrecht was en tegelijk aldaar als internist optrad, Dr. Hoefnagels, curator van de Katholieke Universiteit en oogarts te Nijmegen, Prof. Buytendijk als afgevaardigde van de reeds bestaande Nederlandse universiteiten, en ondergetekende, die destijds zijn onderwijs gaf in andere faculteiten dan de medische. Wie beschrijft onze verbazing, toen Dr. Boekelman zijn voorkeur gaf aan de biologie en niet aan de geneeskunde. Na een lang gepraat over en weer bepaalde een meerderheid van stemmen het advies, dat een medische faculteit gewenst zou zijn. Bij het tot stand brengen van dit advies heeft Buytendijk een belangrijke rol gespeeld. Hij hechtte er waarde aan, dat een arts, die psychologie doceerde en die door hem in de fysiologie gevormd was, hoogleraar in de psychiatrie en neurologie van de toekomstige medische faculteit te Nijmegen zou worden.

Toen meerdere jaren later het bestuur van de St. Radboudstichting het definitieve besluit nam een medische faculteit binnen de R.K. Universiteit op te richten, voelden Buytendijk en spreker zich verplicht, hun bijdrage aan deze besluitvorming aan andere universiteiten te motiveren en aldus te formuleren: „Het medische denken in de toekomst zal met het oog op de behoefte van de kliniek en eveneens in verband met de nieuwere opvattingen in de fysiologie en andere theoretische wetenschappen de psychologische problemen op geheél eigen wijze moeten stellen en beantwoorden. Men zal daarbij niet meer kunnen uitgaan als in de vorige generatie, van de Cartesiaanse scheiding tussen de „res extensa" en de „res cogitans", maar van de ongedeelde werkelijkheid van het menselijk bestaan-in-de-wereld. De psychologie zal dus een antropologisch-existentieel uitgangspunt moeten kiezen; en wanneer zij dat doet, wordt het medisch denken in veel fundamenteler wijze, dan ooit het geval was, verbonden met levens- en wereldbeschouwing. De moderne psychologie, in zoverre zij antropologisch georiënteerd

is, heeft de intensieve binding met de wijsbegeerte hersteld en op deze ook in sterke mate invloed uitgeoefend. En voor het medisch denken is dit van grote betekenis. Men heeft daardoor ingezien, dat wetenschappelijk denken reeds op zichzelf een bepaalde wijze van zijn-in-de-wereld is en daarméé een wereldbeeld opwerpt en een bepaalde verhouding hiertoe kiest." Voorts hebben wij als onze mening naar voren gebracht, dat „de nieuwe faculteit zich niet uitsluitend moet oriënteren naar de geneeskundige opvattingen van een vorige generatie en niet teveel beheerst moet worden door de eerzucht om in technisch opzicht met de neutrale universiteiten te concurreren. Het medisch denken zal een eigen weg moeten zoeken in nauwe aansluiting aan de grote tradities van het wijsgerig, katholieke denken en niet minder in aansluiting aan de modernste opvattingen in de geneeskunde, de psychologie en de antropologie. Slechts dán zal het mogelijk zijn, dat katholieke artsen, behalve bekwame vakkundigheid, ook, door hun ervaring omtrent het ménselijke-in-de-méns, inzicht zullen hebben in de verhouding van het persoonlijk bestaan en het ziek-zijn en in de vele sociale en geestelijk-hygiënische problemen, die zij in hun praktijk ontmoeten en waaraan zij niet voorbij kunnen en mogen gaan, zonder aan hun ethische en religieuze roeping tekort te doen." En hiermee is het psychosociale en cultuuraspect van de pathogenese bij de mens gesteld en in Nijmegen in praktijk gebracht.

Terwijl de wetenschappelijke loopbaan van Buytendijk zijn aanvang nam bij de biologie en fysiologie, was hij in wezen toch een wijsgerig georiënteerd psycholoog en een existentieel-antropologisch arts. Dit blijkt uit zijn latere levensgeschiedenis. In 1946 werd hij – zoals vermeld – benoemd tot gewoon hoogleraar in de algemeen theoretische psychologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Nog in 1946 werd hij tot buitengewoon hoogleraar in de theoretische psychologie in Nijmegen benoemd; bovendien werd – zoals vermeld – hem een gast-hoogleraarschap te Leuven aangeboden. Van toen af aan is onze wetenschappelijke samenwerking nog intenser geworden; iedere week werkten wij gedurende minstens één en niet zelden anderhalve dag te Nijmegen samen. Experimenten van uiteenlopende aard werden uitgevoerd en kritisch geëvalueerd; de kliniek van neurologie en psychiatrie – beter dan wélk fysiologisch laboratorium, waarbinnen in die tijd praktisch alleen op *dieren* werd geëxperimenteerd – stelde ons beiden voor zóvele gecompliceerde gevallen en problemen, dat het samenwerken voor ons niet alleen een lust en leven betekende, maar dat Buytendijk binnen de kliniek er steeds meer van overtuigd raakte, dat voor toekomstige artsen een ándere fysiologische wetenschap nodig is, dan de zogenaamde exacte, die analytisch van aard is. Koortsachtig werd er gewerkt aan het tot stand brengen van een antropologische fysiologie, waarvan Buytendijk de prolegomena schreef, terwijl ik in 1971 als verlengstuk daarvan een „bijdrage tot een antropologische neuro-fysiologie" leverde, een werk, dat ik in dankbaarheid aan mijn leermeester en vriend Prof. Dr. F. J. J. Buytendijk heb opgedragen.

Toen eenmaal de ontwikkeling van de medische faculteit te Nijmegen zover was gekomen, dat er ook colleges gegeven moesten worden in de psychiatrie en neurologie, verzocht ik Buytendijk dit bij tijd en wijle met mij in integraal verband te willen doen. Buytendijk zal derhalve de geschiedenis ingaan als één der wegbereiders van de Nijmeegse medische faculteit, als een docent, die niet

alléén voor de studenten in de psychologie van de grootste betekenis is geweest, maar die ik gaarne dankzeg, omdat hij ook een rol heeft gespeeld in de *wordingsgeschiedenis* van de psychiatrie en neurologie aan dezelfde universiteit. Want door van de antropologische fysiologie van Buytendijk uit te gaan, werd mij de mogelijkheid geboden een niéuwe vorm van praktische en wetenschappelijke neurologie te ontwikkelen, die ik als *antropologische neurologie* heb aangeduid. Deze nieuwe vorm van neurologische wetenschap is tevens gebonden aan een nieuwe stijl van wetenschapsbeoefening, die als specifiek voor Nijmegen is te bestempelen.

Mijn erkentelijkheid voor alles wat Buytendijk deed, valt moeilijk te verwoorden. Ik kan alleen maar dankbaar-zijn. En dankbaar-zijn houdt in, dat er bij mij sprake is van een intieme, welwillende verbondenheid met Buytendijk, een soort geestelijke éénwording tussen twee personen, die elkander in vrijheid en verstandelijk gemotiveerd, als gelijkwaardigen hebben aanvaard. Zulk een vorm van gemeenzaamheid en deelneming, die door Buytendijk met de term ontmoeting wordt aangeduid, is in feite een zich inzetten voor elkanders noden en behoeften, met de bedoeling deze optimaal te bevredigen.

Alvorens dankbaarheid te kunnen uiten, moet dit gevoel eerst *gevormd* zijn in het persoonlijk bestaan. Eerst dán kan het geuit worden. Dankbaarheid is steeds gebonden aan de „heugenis" van het menselijk hart. Dankbaarheid uiten door middel van „paroles parlées" bevredigt niet. Hiervoor zijn „paroles parlantes" vereist; en zelfs deze aansprekende woorden zijn niet bij machte, dàtgene uit te drukken, waarvan ik U gaarne deelgenoot zou willen maken. Alleen verklaar ik vanaf deze plaats, dat er bij mij van een waarachtige dankbaarheid sprake is; dit is een zijnswijze, die een mystiek geluksgevoel in zich vervat houdt, gepaard gaande met een „uitslaande" warmte des harten. Dit mysterieuze geluksbesef, dat in mijn beleven als een essentieel aspect van dankbaarheid begrepen dient te worden, maakt, dat deze wijze van bestaan bijna niet meer mundaan is, doch een grenssituatie vertegenwoordigt, waarbij de dankbare persoon zichzélf transcendeert. Daarom laat mij de taal bij de weergave van mijn innerlijkheid thans in de steek.

11

Buytendijk was als arts, bioloog, fysioloog, psycholoog en antropoloog, die zich bovendien met fenomenologie en het wijsgerig denken vertrouwd had gemaakt, steeds meer ervan overtuigd geraakt, dat de strijd tussen geloof en wetenschap geen reële grond *behoefde* te hebben, maar alleen dán ontbrandde, indien de wetenschap haar grenzen overschreed, of het geloof zijn eigen aard opgaf en ertoe overging het wezen van de mens voor wetenschappelijke zekerheden uit te geven. Verder was hij de mening toegedaan, dat de spannende situatie tussen geloof en wetenschap een ander karakter zou krijgen, wanneer de concrete wetenschappen ertoe gebracht zouden kunnen worden, op grond van de aard van hun *object* en van hun *ervaringen*, hun verbinding met de wijsbegeerte en met de religieuze achtergronden te handhaven. Dit is in eerste instantie van betekenis voor de beoefenaars der geneeskunde. In dit perspectief kunnen het universitair onderwijs en het wetenschappelijk onderzoek óf tot verdieping van

het geloof aanleiding geven, of het geloofsleven verdringen en een scepsis ten aanzien van de dogmatische uitspraken doen ontstaan.

Men dient eerbied op te brengen voor hen, die in vrijheid – ondanks al haar betrekkelijkheid – zich openstellen voor het probleem van de verhouding tussen wetenschap en levensbeschouwing. Er bestaan uiteraard separisten en deze zullen wel altijd blijven bestaan; maar er zijn ook beoefenaars van de wetenschap, die zich op het standpunt stellen, dat een aprioristische scherpe scheiding tussen geloof en wetenschap geen vanzelfsprekendheid behoeft te zijn.

Eén van deze personen was Buytendijk. En wanneer men hem vroeg, hoe hij deze opvatting motiveerde, dan kostte het hem geen moeite een reeks argumenten hier voor aan te voeren. Voor een deel hingen deze samen met het feit, dat hij *medicus* was.

Als arts wist hij, dat de taak van de medicus bepaald wordt door de zieke, die om hulp vraagt. De medicus is primair in zijn optreden geen theoretische geleerde, maar een ervaren helper van de zieke en in nood verkerende medemens; dat betekent, dat een realistisch ingestelde arts een éérlijk mens is. In het perspectief hiervan komt men dan tot de conclusie, dat het *natuurwetenschappelijk denken* van geheel andere aard is, dan het *menskundig denken* over de mens in gezondheid en ziekte; en dat in de geneeskunde, die primair geen zuivere wetenschap is, maar op empirie berust, men zich niet aan de problematiek van de religie kàn en màg onttrekken. Ik stel dit aan de orde, omdat ieder weldenkend arts dagelijks kan ervaren, dat een *causale, natuurwetenschappelijke beschouwing* van het ziek-zijn en ziek-worden ontoereikend is ten aanzien van dat, wat van een arts gevraagd wordt. De gezonde en de zieke mens laten zich bij de verklaring van het levend gebeuren niet vatten binnen het raam van een oorzaak-gevolg relatie. De mens volvoert een dialectiek met de menselijke wereld, die zowel een natuur- als cultuurwereld is. De mens kan begrepen worden als een werkelijkheid van mogelijkheden en gedragingen, welke partieel bepaald worden door uitwendige en inwendige factoren, maar ook voor een deel als geïmproviseerde prestaties opgevat dienen te worden.

Psychologie, voorzover die van betekenis is voor de geneeskunde, dient volgens Buytendijk – ik herhaal het nog eens – een antropologisch-existentieel uitgangspunt te kiezen. Wanneer ze dat doet, wordt het medisch denken een veel fundamenteler denken, dan ooit het geval is geweest met levens- en wereldbeschouwing. Als verdediger van deze opvatting heeft Buytendijk het zijne ertoe bijgedragen om de vraag naar de verhouding tussen geloof en wetenschap te hér-nemen en reflecties over de menselijke mogelijkheden weer op gang te brengen, in het perspectief van het fenomeen „héél de mens". Dat Buytendijk vanuit deze persoonlijke houding weleens in botsing is gekomen met wetenschapsbeoefenaars, aan wie het epitheton ornans van het allure niet mag onthouden worden, spreekt bijna voor zichzelf. Want de mens draagt nu eenmaal de dispositie tot conflictueuze spanning in zich om. En deze lijn is ook door te trekken tot in het veld, waar het gaat om de relatie van wetenschap en levensbeschouwing, wanneer men deze vraag vanuit de hoek der *natuurwetenschappen*! wil beantwoorden.

Het is interessant vast te stellen, dat een klein, maar interessant boekje, getiteld „De wijsheid der mieren" (1922), dat in 1925 in het Duits is vertaald, de steen des aanstoots is geweest tussen Buytendijk en de Amsterdamse collega

in de fysiologie, Professor van Rijnberk. Hoe dit meningsverschil intra-subjectief beslecht is, is mij niet bekend. Zoals gemeenlijk het geval is, zal ieder der partijen zijn eigen weg wel zijn gegaan. Maar wel staat het vast, dat dit geschrift en nog meer het tweedelig boekje „Psychologie der dieren" Buytendijk voor het eerst een internationale faam bezorgd hebben.

Uit het voorafgaande mag niet afgeleid worden, dat Buytendijk zomaar op een onvoorzichtige wijze zich in het veld van wereldbeschouwelijke speculaties begaf. Integendeel; hij was weliswaar een gelovig, maar tevens een uiterst wijs en voorzichtig man.

Hij was de mening toegedaan, dat het tot de persoonlijke vrijheid van hem en van zijn leerlingen hoorde om de door hem gegeven interpretaties te aanvaarden of te verwerpen, die aansluiten op de werkelijkheidswaarneming van de mens in deze eeuw. Hij matigde zich de vrijheid aan, zich verantwoordelijk te stellen voor zijn opvatting over de „logos", die in de levende natuur speelt en die – zoals hij zelf dacht – het niveau van het wereldse transcendeert.

Eerbied heeft hij steeds voor de kwalitatieve rijkdom van de werkelijkheid getoond. Voor hem stond het vast, dat in het *zienbare* zich het *onwaarneembare* verbergt. Ik heb er behoefte aan om in dit verband de mij zo áán-sprekende zinnen van collega M. J. Langeveld te citeren, die als volgt luiden: „de dichterlijkheid, die Buytendijk kenmerkt in veel van zijn werk, ontspringt niet uit de artistieke scheppingsdrang, maar uit een aangesproken worden vanuit de diepte der dingen, waar hij steeds het mysterie en het geopenbaarde, het onzegbare en het uitgesprokene in een dialectiek ontmoet, welke hem zich doet bewegen in een geestelijk gesprek, waarin de Ongeziene meespreekt".

12

Met een groep familieleden en enkele intieme vrienden hebben wij het stoffelijk overschot van professor Buytendijk naar zijn laatste rustplaats begeleid en aan de aarde toevertrouwd. Het eenvoudige kruis, dat thans zijn graf markeert en waarop slechts zijn naam, voornamen, geboorte- en sterfdag staan geschreven, past geheel bij de eenvoud des harten en de deemoed van deze grote geleerde, die in zijn aardse leven zo vele en uiteenlopende onderscheidingen van wereldlijke en kerkelijke aard ten deel zijn gevallen, die op zijn persoonlijk verzoek niet gememoreerd zijn. In de vroege namiddag van de 24ste oktober 1974 werden degenen, die hem naar het R.K. kerkhof van het in de nabijheid van Nijmegen gelegen Kekerdom vergezelden, geconfronteerd met het weelderige, onbeschrijflijk rijke palet van kleuren, dat zo typerend kan zijn voor het herfsttij in ons land. Hoezeer zou Buytendijk hierdoor zijn aangesproken; en hoe zou het schouwen van dit alles hem in zijn overtuiging hebben versterkt, dat álles, wat in de natuur leeft, representatief is voor een éénheid van áfsterven en toch blijven vóórt-leven. Want wat op dit moment ieder opviel aan bomen, struiken en heesters was, dat een deel ervan afgestorven was en tegelijk het in leven geblevene in feite al tekenen van vóórt- en hér-leving ten toon spreidde.

Ook al stelde Buytendijk op momenten, dat hij zuiver wetenschappelijk onderzoek verrichtte, zich op het standpunt, dat bij de dan gebezigde methodiek de wezenlijke grond van de wereld, met name een Schepper van al het zijnde,

niet te kennen is. In zijn persoonlijke overtuiging spraken hem talrijke eigen ervaringen aan, die binnen de beperktheid van een *natuurwetenschap* geen verklaring toelieten. Onbekommerd ging hij dan als individueel-persoon voorbij aan de strenge normen van de methodologie ener *exacte natuurwetenschap*. In zijn persoonlijk leven legde hij er getuigenis van af, dat bepaalde belevingen, vooral dié, welke zich in volle hevigheid aan ons ontoereikend verstand en gevoelen opdringen, méér verstaanbaar worden in een gelovig aanvaarden der opvatting, dat het leven een onoplosbaar raadsel is, waarvoor de oplossing voor de gelovige mens oprijst uit de eeuwige bron van alle leven en waarheid. Naar zijn uitvaart terugkerend, viel het op, dat er dié middag geen zuchtje wind was. Het oppervlak van de Oude Waal, welke in het Kekerdomse natuurreservaat gelegen is, was glad en be- en weerspiegelde, wat zich daar op dit moment afspeelde. Slechts een bij wijlen zichtbare rimpeling van het water wettigde het vermoeden, dat onder de grens tussen de wereld-van-water en lucht er van onzienbaar leven sprake was.

Buytendijk had, toen hij het einde van zijn leven voelde naderen, de wens te kennen gegeven, dat op déze plaats zijn stoffelijk overschot aan de aarde zou worden toevertrouwd. Aan dit persoonlijk besluit lag een reeks herinneringen ten grondslag, die deel uitmaakten van zijn individuele levensgeschiedenis.

In de schaduw van de 13de eeuwse kerk, welke aan het natuurreservaat aangrenst en waarin ons buitenhuis gelegen is, had zijn geest de laatste maanden van zijn leven nog zóveel verkwikking gevonden, dat hij daardoor een bijna ondraaglijke lichamelijke pijn had kunnen verduren. Buytendijk, die zo vaak in een dialectische relatie betrokken was geweest bij uiteenlopende belangrijke beslissingen en besluiten, die mij regardeerden, had het verlangen geuit de gestichte éénheid en samenhorigheid, die zich in ons beider bestaan had gevormd op symbolisch interpreteerbare wijze te handhaven. Want het vatten van symboliek verwees voor hem naar het menselijke van de mens, waaraan hij zo een grote waarde hechtte en dat hij van zovele dierbaren, die hem tijdens zijn ziekte hebben bijgestaan, heeft ondervonden. Toen bij de toegang tot de kerk enkele inwoners van het dorp zich bij de groep van familieleden en vrienden aansloten met een lantaarn in de hand, waarin een brandende kaars, riep dit gebeuren de symbolische taal bij ons wakker, waarvan Buytendijk zich bediende, wanneer hij de polariteit van het levende en het levenloze in beeld trachtte te brengen. De donkere kern van een kaarsvlam was voor hém zinbeeldig voor het nog duistere, het niét-levende, terwijl de lichtkrans eromheen verwees naar de vólheid van het leven, naar bewustzijn en naar het Goddelijke.

Buytendijk's teraardebestelling voltrok zich in een harmonie met het thema van zijn persoonlijke melodie, die betrekking had op al, wat hij schouwde in de levende wereld en al wat zich in zijn levensbeschouwing als het transcendente aanmeldde.

De ervaring had hem geleerd, hoe de mens, die in een existentiële nood verstrikt raakt, zelfs bij klaarlichte dag kan ervaren, hoe donker de nacht is. En hoe de mens, zélfs in een werkelijk geruisloze nacht overvallen kan worden door de angst der verlatenheid en verlorenheid. Alle zuivere medische behandeling ten spijt, heeft Buytendijk gedurende zijn ziekte ervaren, dat slechts zijn geloof in de aanwezigheid van een lichtende God bij machte was zijn angst te verzwakken.

Een zingende vogel, die geruisloos nabijgekomen was en zijn zang uitjubelde, betekende voor hem een wijde weelde, welke hem door God werd geschonken, waardoor hij zich weer geborgen voelde.

Moge professor Buytendijk thans rusten in de vrede van God's werkelijkheid, waarop hij gedurende zijn leven zijn volle vertrouwen heeft gesteld.

Greep uit de bibliografie van Prof. Dr. F. J. J. Buytendijk

1. Boeken en brochures

Proeven over gewoontevorming bij dieren. Acad. Proefschr. Amsterdam 1918, Wed. G. van Soest.

Psychologie der dieren I en II. Haarlem 1932, Bohn (2de herz. druk).

De wijsheid der mieren. Amsterdam 1922, Meulenhoff.

Over het verstaan der levensverschijnselen. Inaug. Rede Groningen. Groningen 1925, Wolters.

Opvoeding tot deemoed. Vlaamsch Opvoedk. Tijdschr., 1931 (12).

De betekenis van Goethe voor de natuurwetenschap van onze tijd. In: *Twee redevoeringen ter herdenking van Goethe's sterfjaar.* Groningen 1932, Noordhoff.

Het spel van mens en dier. Amsterdam 1932, Kosmos.

De psychologie van den hond. Amsterdam, Kosmos, 1932 1ste druk, 1938 2de druk.

Grondproblemen van het dierlijk leven. Nijmegen-Utrecht 1938, Dekker en Van de Vegt.

Over de pijn. Utrecht 1943, Spectrum; 2de druk 1957.

Het kennen van de innerlijkheid. Inaug. Oratie Utrecht. Nijmegen, 1947, Dekker en Van de Vegt.

De eerste glimlach van het kind. Inaug. Oratie Nijmegen. Nijmegen 1947, Dekker en Van de Vegt.

Algemene theorie van de menselijke houding en beweging. Utrecht 1948, Spectrum.

Gezondheid en vrijheid. Utrecht 1950, Kath. Centrum geest. volksgezondheid.

De vrouw. Haar natuur, verschijning en bestaan. Utrecht Spectrum, 1951 1ste druk, 1951 2de druk, 1952 3de herz. druk, 1956 4de herz. druk.

Ontmoeting der sexen. Utrecht 1952, Spectrum.

Begegnung der Geschlechter. Würzburg 1953, Werkbund Verlag.

De moderne mens en zijn lectuur. Utrecht 1956, Spectrum.

Das Menschliche. Wege zu seinem Verständnis. K. F. Köhler Verlag, Stuttgart 1958.

Academische redevoeringen. 1925/1961. Utrecht-Nijmegen, Dekker en Van de Vegt, 1961.

Was heisst Entwicklung der menschlichen Existenz? Sonderdruck aus Naturwissenschaft und Theologie. Heft 4, 1962.

Psychologie des Romans. Otto Müller Verlag 1966.

Prolegomena van een antropologische Fysiologie. Uitgeverij „Het Spectrum", Utrecht, 1966.

De Onbevangenheid. Serie Geest. Volksgezondheid. Brochure 2-2-1973. Uitgeverij Ambo.

Nood door onzekerheid. Brochure 2-4-1974. Geest. Volksgezondheid.

Prolegomena to an anthropological Physiology. Amerik. vertaling van Prolegomena, Duquesne University Press, Pittsburg, Pensylvania, 1974.

2. TIJDSCHRIFTARTIKELEN

Over de samenstelling der urine bij haaien, bij normale en versterkte diurese. Kon. Acad. v. Wetensch. A'dam. Verslag v. d. gewone vergadering der Wis- en Nat. Afd. 25-9-1909, 264–267.

On the constitution of the urine of sharks, with normal and increased diuresis. Kon. Acad. v. Wetensch. A'dam. Proc. of the meeting 27-11-1909, 380–383.

Über die Farbe der Tarbutten nach Exstirpation der Augen. Biol. Zbl., 1911 (31), 593–596.

Über den Gaswechsel der Schmetterlingspuppen. Biol. Zbl., 1911 (31), 643–645.

Over de trilhaarbeweging in de kieuwen van de mossel. Kon. Acad. v. Wetensch. A'dam. Verslag v. d. gewone vergadering der Wis- en Nat. Afd. 24-2-1912, 1074–1084.

Over de waarneming bij dieren. Ned. Ts. Geneesk., 1919 (63, IA), 563–564.

J. von Uexküll's werk. Vakbl. Biol., 1921 (3), 1–8.

Physiologie van den arbeid. Hand. 19e Ned. natuurk. geneesk. Congres 1923.

Le cerveau et l'intelligence. J. Psychol. norm. path., 1931 (28), 345–371.

Het moreel van den troep. Mil. Spect., 1933 (102), 713–717.

Het instinctprobleem. In: Gedenkboek 10-jarig bestaan Philosophische Bibliotheek 1927–1937. Antwerpen 1937, 41–81.

Tier und Mensch. Neue Rundschau 1938, 313–337.

Het voetballen. Tijdschr. Philos., 1951 (13), 391–417.

De psychologie van de huisarts. R.K. Artsenblad, 1951 (Dec.), 1–10.

Zur allgemeinen Psychologie des Tanzes. Essays in psychology dedicated to D. Katz. Uppsala 1951, Almquist & Wiksells, 48–64.

De waarde van de Mensendieck-methode. Ned. Tijdschrift Geneesk., 1953 (97), 2987–2992.

Toucher et être touché. Arch. néerl. Zool., 1953 (10), 2de suppl., 34–44.

Persoon en ontmoeting. Tijdschr. Strafrecht, 1954 (62), 193–207.

Ontmoeting der sexen in de puberteit. (Met N. J. M. Vendrik, E. M. Beukers en H. J. C. M. G. Ruygers). Kath. Centr. Ver. Geest. Volksgezondheid, Utrecht 1954, Spectrum, 9–13.

Über die Natürlichkeit. Die Leibeserziehung, 1957, 33–36.

Der Geschmack. Festschrift Prof. Helmuth Plessner. Göttingen 1957, Van den Hoeck und Ruprecht.

Erziehung zur Demut. Betrachtung über einige moderne Ideen. A. Henn Verlag-Ratingen. Bearbeitet Günther Schulz. 1962. Schriften des Düsseldorfer Kreises 1.

Vers une physiologie anthropologique. Uit: COMMETARI. Vol. 1. N. 9. Pontificia Academia Scientarum-pag. 1–16. 1963.

Het psycho-fisisch probleem. Alg. Ned. Tijdschr. v. wijsbegeerte en psychologie 56e jrg. afl. 2. febr. 1964.

Les catégories fondamentales de l'organisations et de la désorganisations de l'existence animale. Psychiatrie animale, Bibl. neuropsych. de langue française, 1965.

Psychohygiëne en Bejaardenzorg. Voordrachten voor de Geest. Volksgez. Spectrum-Utrecht 1966.

Voorwoord in: Het menselijk aspect van de Kosmos van E. Minkowski. Erven J. Bijleveld, Utrecht 1966.

Anthropologische Benadering van de Angst. Tijdschr. voor Filosof. 31 jrg. nr. 4 dec. 1969.
Some Aspects of Touch. Reprint from Volume I, nr. 1. Fall, 1970 Journal of Phenomen. Psychology.

Gelebte Freiheit und sittliche Freiheit im Bewusstsein des Kindes. Wissensch. Buchgesellschaft Darmstadt. Sonderdruck aus MONTESSORI S. 282–303, 1970.

Naar een existentiële verklaring van de doorleefde dwang. In: Tijdschr. v. Filos. 32e jrg. nr. 4, dec. 1970.

Menselijke Agressiviteit. Brochure Geestelijke Volksgez. 1972.

De onbevangenheid. Serie Geest. Volksgezondheid. Brochure 2-2-1973. Uitgeverij Ambo.